

Varga Géza:

ISTEN SZAVUNK EREDETE

Kutatástörténet

Az *isten* egy ma is jól értelmezhető, magyar szavakból álló összetétel, amely különös, ellentmondásoktól sem mentes pályát futott be az etimológusok tanulmányaiban. A finnugrista „szaktudomány” korábbiakhoz képest megváltozott ítéletét Voigt Vilmos (19..) így fogalmazza meg: „*Isten szavunk eredetének kutatása a legismertebb ilyen vadászterület. Az utóbbi generációkig még a nyelvtudományunkon belül is itt megengedett volt a merész és ellenőrizetlen fantázia. Az utóbbi kézikönyvek viszont rendszerint visszautasítják e tarthatatlan elmeszüleményeket, és egyre inkább belső fejlődéssel magyarázzák vallástörténetünk legkorábról ismert, és ennek következtében sem könnyen értelmezhető fogalmait.*”

Érdeemes figyelni rá, hogy a szent kutatási feladat a szerző megfogalmazásában már csak vadászterület; s hogy tudományos igényű érvelés (például a székely írás nyújtotta lehetőségek kihasználása) helyett^[1] csupán a jelzők osztogatására futja a neves szerző tehetségéből.

Voigt Vilmos Pais Dezső 1975-ben megjelent munkájára hivatkozik (282-286. o.), amelyben Pais jobbára az etimológia perzsa ágával foglalkozik; főleg azzal, hogy ki is vetette fel először ezt az ötletet. Azaz a párhuzam keletkezésére sem Pais, sem elődei, vagy követői nem adnak kielégítő magyarázatot. Többnyire csak a szavak rokonságának (hasonlóságának) felismerésére voltak képesek.

Persze a perzsa-magyar kapcsolatok vizsgálata eleve nem is adhat választ az *isten* szó eredetének kérdésére, mert a szó gyökerei – a nagy távolságokra szóródott párhuzamok tanúsága szerint – a kőkorszak mélyébe, akár 50-100 ezer évvel ezelőttre nyúlnak vissza. A finnugrista „nyelvtudomány” pedig – adatok és módszer híján – a hatezer évnél idősebb nyelvi emlékekkel és kapcsolatokkal nem tud mit kezdeni.

Voigt Vilmos fent idézett soraiból annyi azért kiderül, hogy a „szaktudomány” álláspontja az „*utóbbi kézikönyvekben*” gyökeres fordulatot vett. Kitészik e néhány mondatból, hogy a kudarc beismerésére annak ellenére kényszerültek finnugraszaink, hogy az *isten* „*vallástörténetünk legkorábról ismert*” fogalma.

Horváth János már 1817-ben megállapította, hogy „*az isten a magyarok tulajdon szavok, s egy jó s egyetlenegy istenségnek a neve volt*”. Joggal tekintette magyar szónak, hiszen az akkor ismert adatok szerint más nép nem használta istenére ugyanezt a szót. S az *isten* egyébként is oly fontos szavunk, hogy akkor még fel sem merült a „nyelvészeti

---

^[1] Az akadémikus „tudomány” rovásírásunkkal kapcsolatos megdöbbentő mulasztásait és ebből eredő tudatlanságát pontosan jellemzi Sándor Klára (1996): „*Pillanatnyilag azt sem tudjuk, hány fennmaradt emléke van a székely rovásírásnak, mert abban sincs egyetértés, hogy mi számít a székely rovásírás emlékének. ... a székely rovásírás a magyarországi tudományos köztudatban ismeretlen, vagy csak nagyon felületesen ismert ... Minden alapvető kérdés tisztázatlan.*”

szempontok” miatti elajándékozása. Ennek az elajándékozásnak a divatja egyébként is csak néhány évtizeddel később, az 1848/49-es szabadságharcunk vérbefojtása után jött el.

Kandra Kabos (1897/67) az áltáji menny- és istenneveket felsoroló táblázatában megemlíti a jenyiszeji osztjások *es*, valamint a kínaiak *tien* szavát is. Nem fűz megjegyzést a táblázatában szereplő, „menny-ég” jelentésű zürjén *jen-es* szóhoz, bár annak két eleme genetikai kapcsolatban van az *isten* elemeivel, csak az összetétel sorrendje eltérő.

A „nyelvtudomány” által szigetnyelvnek minősített sumérben szintén megtalálható *isten* szavunk megfelelője. P. Anton Deimel szótára (1934/139) szerint a sumér *istin*, *isten* jelentése „egy, egyetlen” (eins, einzig). Amihez Zakar András (1973) a következőket fűzi: „Az „Isten” szó jelentése tehát világos: egy, egyetlen, az egyedüli, az egyedülvaló. Ezek a jelzők vagy megállapítások pontosan illenek az Istenre, aki az Ószövetségben is sokszor az egyedülvaló néven szerepel. Ez a szó sohasem szerepel a sumérben számnévként.”

Azaz a sumér párhuzam megerősíti Horváth János bő évszázaddal korábban, „*egyetlenegy istenség*”-ről alkotott álláspontját. E monoteizmusra utaló összefüggés persze magyarázatot igényel, mert az agyagtáblákból úgy tudjuk, hogy a suméreknek több istene is volt. A nyelvek időnként meghökkentő hagyományörző képességére gondolhatunk: arra, hogy a sumér nyelv megőrizte egy korábbi magyar monoteizmus emlékét.

A finnugrizmus két ok miatt sem vonhatta le ugyanezt a következtetést. Egyrészt azért, mert nem ismerte fel a *ten* utótag önálló istennév voltát (1. ábra). Másrészt azért, mert egy ilyen felismerés ellenkezett volna azokkal a „tudománypolitikai” irányelvekkel, amelyek oly sok esetben tudatosan irányították tévútra a mitológiai és őstörténeti kutatást.

A finnugrista álláspont évtizedekig (Voigt megfogalmazásában „*az utóbbi generációkig*”) változatlan maradt:

Bárczi Géza (1941/138) szerint *isten* szavunk „*ismeretlen eredetű; ... de talán ... figyelembe vehető az a vélemény, mely szerint a finnugor eredetű ős szó régies is alakváltozatának származéka volna, bár ez sem meggyőző, s a képzés érthetetlen.*”

A TESz (1970/II/242) szerint „*Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: az ős főnév eredetibb is alakváltozatából keletkezhetett -t és -n képzővel. Ez a képzőegyüttes megvan nőstény szavunkban is.*”

Ehhez képest az 1988-ban magyarul is megjelentetett Mitológiai enciklopédia az állóvízbe dobott kőnek bizonyult, mert nyilvánvalóvá tette az addig kevesek által, vagy egyáltalán nem ismert párhuzamokat. Ezek közé tartozik a hattí *Estan* és hettita *Istanu*, amelyeket (lévén a napisten nevééről szó) már nem lehetett figyelmen kívül hagyni, vagy (mint a sumér *isten* esetében) a vélt jelentésbeli különbségre hivatkozva félretenni. Az *isten* párhuzamai után bogarászóknak a Mitológiai enciklopédia a hattí, hettita és sumér adatokon túlmenően is tartogatott meglepetéseket, például az azték Tenocs nevét. Ő egy isten fia, aki népét a róla elnevezett Tenochtitlán, a mai Mexikóváros területére vezette. Ez a Tenocs a fenti zürjén *jen-es* megfelelője.

Róna-Tas András (1996/129,159) ocsúdott fel legkorábban az új adatok okozta sokkból. Rédei megfogalmazása szerint „*meg nem támogatott, ad hoc ötletként felveti*”, hogy az *isten* szó kaukázusi és kazár közvetítéssel kerülhetett át a magyar nyelvbe.^{2 [2]} Ezzel a kísérletével Róna-Tas András kétoldalú támadásoknak tette ki magát. Egyrészt felborzolta

---

^{2[2]} Róna-Tas András valóban nem bizonyította az állítását. Azóta ugyan előkerült egy kaukázusi adat is (Veres Péter szóbeli közlése szerint a kaukázusi cserkeszek szent hegye az Oszten nevet viseli), de ez sem bizonyítja Róna-Tas András elméletét. Hiszen nem tudjuk, honnan származik a hegy neve, milyen viszonyban van a hattí, a cserkesz és a magyar nyelvvel; s hogy e hegynév időben megelőzte-e vagy csak követte a magyar *isten* szó megszületését. Ha ez is a kifejezetten időtlen földrajzi nevek közé tartozik, akkor az Oszten-hegy neve több ezer éves is lehet. A hattí/hettita *Estan* és a magyar isten közötti összeköttetést a szkíta Borüszthenész "Bor isten" jelentheti, hiszen a szkíták a hattiak leszármazottai, a magyarok szkíta eredetéről pedig a krónikáink is beszámolnak. Nem véletlen az sem (inkább az ősvallási hagyomány közösségére utal), hogy a szkíta jelkincs és az ősvallási jelképekből kialakult székely rovásírás jelei között mintegy 20 formai egyezést találhatunk.

azok idegeit, akik kézzel lábbal tiltakoztak a magyar nyelv déli kapcsolatainak elismerése ellen. Másrészt joggal rá lehetett kérdezni, hogy a hattiak a magyar *ős* szóból képezték-e a napistenük nevét?

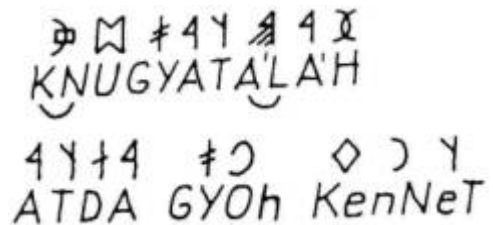
A „tudós” társadalom e szemük előtt felremlő lehetőség elhárítására megpróbált egy újabb magyarázatot kidolgozni az *isten* szó eredetére. Ennek lényege egyrészt a távoli déli magaskultúrákból való származtatás elleni tiltakozás, másrészt a magyar eredet tagadása. Ez az összetett célkitűzés azonban nehezen illeszthető a tényekhez, ezért a szakértők között vita bontakozott ki.

Makkay János (1998/30,47) arra hívja fel a figyelmet, hogy a hettita szó jelentése „napistennő” (tehát nem férfi isten!), s ez szemantikailag akadálya az egyeztetésnek.^{3[3]} Rédei Károly úgy véli, hogy Makkaynak komoly kronológiai érve is van Róna-Tas etimológiai felvetésével szemben: ugyanis a hettita birodalom Kr. e. 1200 körül bomlott fel, a feltett kaukázusi - kazár - ősmagyar kapcsolatok pedig csak a Kr. u. 600 utáni időre tehetők. Rédei szerint a két időpontot elválasztó 1800 esztendő ellene mond bármiféle népi-nyelvi kapcsolatnak (s ezt a kinyilatkoztatását minden indoklás nélkül komolyan kellene vennünk).⁴
[4]

Makkay és Rédei álláspontját az énlakai „eGY USTeN” ligatúra cáfolja (2. ábra). A ligatúra részét képező székely „us” rovásjelnek ugyanis kitűnő formai és jelentésbeli párhuzama van a hettita hieroglif írás „isten” szójelében. Ugyanezt a jelet a vámfalui fazekasok „Isten szeme”,^{5 [5]} a veleméri parasztok pedig „Isten valamicsodája”^{6 [6]} néven emlegetik. S ha a jel formája és jelentése lényegében változatlan maradt a hattiak és hettiták korától máig, akkor a hozzá tartozó szó is átívelhette ugyanezt az időbeli és térbeli távolságot. Ez az írástörténeti jelenség ugyan nincs összhangban a finnugrista nyelvészeti deszkamoddal, de ez csak azoknak okozhat gondot, akik a megalapozatlan finnugrista álláspontot komolyan vették.

Részlet Marsigli 1690 táján keletkezett kéziratából

Forrai Sándor (1994/241) feloldása:
„Hálát agyunk Tennek, hogy adta”

1. ábra. A Marsigli-féle rovásnaptár részlete és székely rovásjelek

^{3[3]} Az egyeztetésnek azonban nincs akadálya. Pusztai félreértésről van szó. „Neves” kutatóink még az *isten* szó esetében sem érezték szükségét a vallástörténet tanulmányozásának. A legősibb mitológiák kozmogóniai értelemben első istenei ugyanis rendszerint kétneműek, pontosabban nem nélküliek. Talán megkockáztatható az a feltevés, hogy Ten (Tenger „Ten harcos”) azonos a nagy teremtő erejű káosszal. S ha a káoszt jelképező tengernek nincs neme, akkor Ten esetében sincs szükség a nem meghatározására.

^{4[4]} Rédei nem állja meg bíráló szó nélkül egy régész „beleakasztását” a nyelvészek belügyébe: „Makkay János kiváló régész, aki nyelvészeti kérdések iránt is érdeklődik. A nyelvészetbe való beavatkozása nem mindig válik javára, jóllehet – mint a fenti megnyilatkozása mutatja – olykor nyelvészeti véleményt is tud helyesíteni. Ugyanakkor érthetetlen számomra a nyelvtudomány, kiváltképp a finnugrisztika elleni vagdalkozása, a „barikád” túlsó oldaláról való lövöldözése.” Azaz Rédei szerint itt nem tudományos vitáról, hanem barikádharcról és lövöldözésről van szó. A példa alapján úgy tűnik, Rédei esetenként hajlandó belátni, hogy a nyelvészeti kérdések helyes megoldásához nem feltétlenül szükséges a nyelvész végzettség; hiszen egy nem nyelvész is megfogalmazhat a nyelvésznél jobb hipotézist. Ezt az engedményt azonban feltehetően csak azért tette Rédei, mert esetünkben a nem nyelvész Makkay János képviselte a finnugrista preconcepciónak megfelelő álláspontot.

^{5[5]} Varga Géza: A magyarság jelképei, Írástörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1999., 35. o.

^{6[6]} Varga Géza: Mítoszok öre, Velemér, Írástörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2000., 86. o.

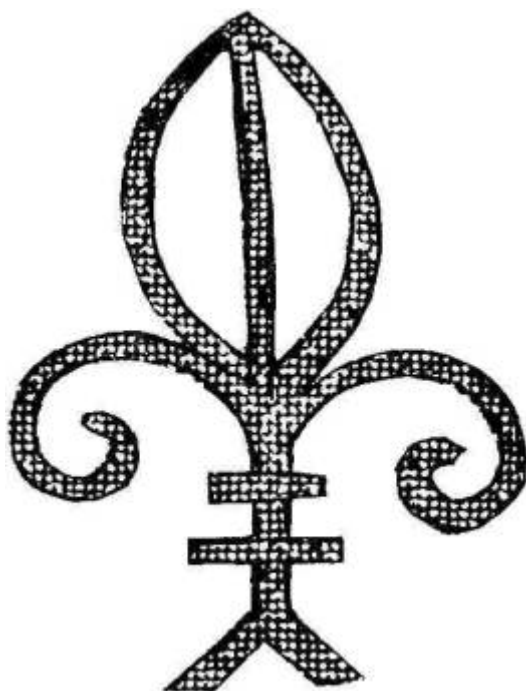
Visszakanyarodva Rédei Károlyhoz, ő annyiban gazdagította az isten etimológiájával foglalkozó irodalmat, hogy megvizsgálta az „isten” jelentésű uráli szavak (*torem, ilma, juma, num, lwaj*) szóbokrait. Leszögezi, hogy valamennyi uráli szó ősi időből való, s az „ég” és „isten” jelentést egyaránt hordozó megnevezésekben ama szemlélet rejlik, hogy a világmindenség teremtője és ura az égből lakozik. E hitbeli felfogás közös a primitív (pogány) meg a tételes vallásokban; és előfordul más nyelvekben, illetőleg nyelvcsaládokban is, pl. török *tengri* „Himmel, Gott”. (Hozzátehetjük, hogy ez tükröződik az amerikai atapaszk égisten nevében is, ugyanis a *Jakiszta* név *ja* szótagja „ég, világosság” értelmű.)

Azonban Rédei – a finnugrizmushoz méltóan – meg sem említette az *isten* (eredetileg *ten*) távoli megfelelőit, amelyek közé tartozik például a kínai *tien* „ég” is. Talán mondanunk sem kell, hogy egy tudományos igényű vizsgálat során a kiinduló adatok ilyen előzetes megrostálása elképzelhetetlen.

Istenünk állandó jelzői is az égre mutatnak. Például az Úr-nak megfelelő Uranosz neve a görögben „égbolt, menny” jelentésű (Voigt/2004/46). Az Egy jelző pedig az *ég* szó rokona. S a fent említett, szintén *eget* jelentő atapaszk *ja* sem más, mint istenünk Jó jelzőjének indián megfelelője.

Így aztán az adatokat „gondosan” megrostáló Rédei megállapíthatta, hogy bár az uráli nyelvekben az „ég” és az „isten” fogalmát ugyanaz a szó fejezi ki, ez alól a magyar *isten* kivételt képez.

Rédei csak azért juthatott erre a következtetésre, mert nem volt hajlandó észrevenni a magyar *isten*, a türk *tengri* „ég, isten”, a kínai *tien* „ég”, a japán *tenno* „istencsászár”, a sumér *dingir*^{7[7]} „isten” és *isten* „egy”, valamint az azték Tenocs istennév közös elemét. Talán azért, mert akkor azt kellett volna megállapítania, hogy a magyar *isten* sem kivétel a fenti szabály alól. Vagy azért, mert akkor az *isten* azon tízezer évnél idősebb nyelvi jelenségek egyikének bizonyulna, amelyek megkérdőjelezzik az uráli/finnugor nyelvcsalád létét is. E helyett a finnugrista nyelvészet szokásos megoldását választja: a tények tudomásul vétele helyett, a levezetés előtt tornyosuló ismert nehézségeknek fittyet hányva, „rekonstruált” iráni alakokból próbálja meg levezetni *isten* szavunkat.

Az énlakai „eGY USTeN” ligatúra

A nikolsburgi „us” (ős) rovásjel

A nikolsburgi „eNT/TeN” jel

^{7[7]} A *dingir* utótagja „villám, kard” jelentésű (Götz/1994/175). Ez Ten égisten voltát bizonyítja.

Thelegdi „gy” (egy) betűje

2. ábra. Az énlakai „Egy Usten” ligatúra az északi sarkon elképzelt megszemélyesített világoszlopot (a Tejút) ábrázolja

Ezek az újonnan látótérbe került adatok és szempontok segítenek megérteni azt a finnugrista hátraarcot, amely Voigt Vilmos bevezetőként idézett mondataiban is tükröződik. Az évtizedeken át hangoztatott (az *ős* szóra alapozott) álláspontok hamarosan „*a merész és ellenőrizetlen fantázia tarthatatlan elmeszüleményének*” nyilvánítottak, amint a magyar ősvallás alábecsülését lehetetlenné tevő párhuzamos adatok merültek fel.

Mivel nincs okunk a hátrafordulók követésére, a bizonyítatlan finnugrista dogmáktól nem korlátozva értékelhetjük a rendelkezésünkre álló adatokat.

Az isten összetétel előtagja

Az *ős* szó mai alakja csak a XVIII. század második felétől igazolható, első fennmaradt alakváltozatai: *ausi, esu, vsu, ise, vs, vus*.^{8 [8]} Ha figyelembe vesszük a korabeli latin írásunk fogyatékosait, akkor is azt kell gondolnunk, hogy az *ős* hangalakja és írásmódja *us* lehetett. Az előtag jelenik meg az asszír Assur „Ősúr”, az egyiptomi Ozorisz/Usziri „Ősúr”, és a kelta Esus „Ős”, a gallok ősi istene (velsz Oes „*idős, ős*”) nevében, valamint az etruszk *eis/ais* „divinita” szóban (amelyet Mario Alinei professzor azonosított a magyar *ős* szóval, 2005/49).

A nikolsburgi ábécében fennmaradt az *ős* hasonlóképpen régi szójele is, az „us” jelnévvel ellátva. Hogy ez valóban az *ős* szó jele, azt a jelforma képi tartalma és alkalmazása egyaránt megerősíti.

E szójelnek a székely írásanyagban csupán egyetlen alkalmazása ismert az énlakai unitárius templomból. Az énlakai rovásligatúra (2. ábra) a „gy”, „us” és a „tn/nt” jelekből áll, s az „eGY USTeN” olvasatot adja.^{9 [9]} További előfordulásai ismertek a magyar népi hieroglifák között: a vámfalui „isten szeme” és a veleméri „isten valamicsodája” jelben. Az énlakai ligatúrának hun, horezmi, hettita és obi-ugor megfelelői is vannak.

A kőkori szójel egyfajta kései alkalmazása a keresztény *mandorla*. Ennek szilvماغ alakú ívében szokásosan Szűz Mária áll, karján a kisdéd Jézussal – azaz a mandorla Jézus születésére emlékeztet. E születésnapot karácsonykor ünnepeljük, amikor a Nap épp a Tejút hasadékában kél. Az eredeti „us” jel a pogány napistent, tehát valóban az őst (a hun dinasztia őst) ábrázolja.

^{8[8]} A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.) *ős* szócikkének adatai.

^{9[9]} Varga Géza: Bronzkori magyar írásbeliség, Írástörténeti Kutatóintézet, 1993., 102. o.

Linkek:

Az Írástörténeti Kutatóintézet weboldala: <http://ikint.uw.hu>

Egy őrségi szálláshely (parasztház) <http://www.tar.hu/cserepmadar>

A szerző honlapja: <http://www.tar.hu/vargageza>

Az isten összetétel utótagja

Az utótag nem képző, hanem a jelző nélküli, eredeti istennév. Lehetséges, hogy egyúttal a világ megszemélyesített forgástengelyének (a Tejútnak), illetve a káosszal azonosított tengernek a nevéként is szolgált valaha.

A *ten* kezdetben a mennydörgés hangját utánzó szó (vö. *döng, dördül, dong, zeng, peng, pendül!*), amely többek között a latin *ton* „hang” és a sumér *ti, din* „élet” szóval is genetikusan kapcsolatban van. Istennévként szolgáló változatai a magyar *Du, Dana, szkíta Thana*, kínai *tien*, japán *tenno*, török *tengri*, szanszkrit *deva*, hellén *deos, theos*, latin *deus*, olasz *dio*, francia *dieu*, spanyol *dios*, oláh *deu*, litván *diemos*, lett *dews*, óporosz *deiws*, perzsa *dev, div*, cigány *devel* stb.

A *ten* előfordul a *tengely, tenger, tanító, tündér* szavainkban is; összefüggésben azzal, hogy az ókori vallások egyes isteneit a világ forgástengelyével azonosították, a tanító istenek némelyike pedig a tengerből tűnt elő. Ez a magyar szóbokor az *isten* idegen nyelvből történő eredeztetését kizárja.

Az altatódalainkban előforduló „tente” szintén e második tag rokona, egy olyasfajta ősvallási ima maradéka lehet, amelyben az altatódalt éneklő anya az isten áldását kérte gyermekére, vagy az isteni példa követésére biztatta, az eljövendő fiúistenhez hasonlított a gyermekét.

Ide tartozhat az Éden neve is, amely az „é” (épület, épít) gyökből, meg a *Den* istennévből áll és „Den háza” jelentésű. Kevés figyelem jutott *Tin/Tinia* etruszk főisten nevének is, pedig annak felesége az *Enéh*-nek megfelelő *Uni*, fia pedig a szkíták ősapjának tekintett, a károk által *Magornak* nevezett *Heraklész* (etruszk *Herkle*).

Azt, hogy a *Ten* valaha önálló istennév volt, amely az *ős* jelzővel csak később forrt egybe, a Marsigli-féle rovásnaptárban való önálló előfordulása is bizonyítja (1. ábra). Természetes, hogy erre a rendkívüli ősvallási jelentőségű fogalomra a vallásos fogalomjellekből kialakult székely rovásírásnak külön jele volt (a *Nikolsburgi rovásábécében* is előforduló *nt/tn* ligatúra, amelyet archaikus jelképeken alkalmaztak), hasonlóan az óperzsa ékíráshoz, amelyben *Ahuramazda* nevének jelölésére szintén külön szójel szolgált.

Az isten összetétel jelentése

Az elemek jelentésének összegzésével nyilvánvaló, hogy az *isten* szó eredeti jelentése „ős Ten, ős dörgő, ős tenyésző”. Párhuzamai közé tartozik az *esztendő* „isten-idő”, az *osztön* és a *nőstény* „nőisten” is.

A magyar *isten* szót rokonították már a „tűz” jelentésű görög *eszta/esztia* és latin *veszta* szavakkal, a párszi *izdan/jezdan*-nal (Vámbéry), a „teremtő” jelentésű cseremis *está*-val (Reguly), az „atya” jelentésű finn *isá*-val (Hunfalvy).

A figyelembe sem vett párhuzamok száma pillanatnyilag fel sem becsülhető. Ezek példaként elég az angol *stone* „kő” szóra hivatkozni. A kő, anyagának időtállósága miatt, a kezdetektől az örökkévalóra emlékeztette a vallásos embereket. Ezért kerülhetett át valamikor, talán a kőkorszak mélyén, ősvallásunk *isten* szava az indoeurópaiak őseihez „kő” jelentéssel. Lehet ebből arra következtetni, hogy az indoeurópai nyelvcsalád kialakulásakor (a *stone* ősenek átvételekor) a magyar ősvallás kőből készült isten-jelképeket alkalmazott?

Az *isten* szócsaládja az eddigiek alapján is kiterjedtnek látszik. Ez azonban természetes, mert a legősibb (kőkori) vallásos műszavak egyike lévén, joggal jelentkeznek a legkülönbözőbb nyelvekben a rokonságába tartozó szavak. Szócsaládjának elterjedtsége alapján következtethetünk arra, hogy az *isten* akkortájt alakult ki, amikor az afrikai őshazáját elhagyó *homo sapiens sapiens* a Közel-Keleten első ízben Eurázsia területére lépett. Az isten

annak a gazdasági és kulturális értelemben is alkotó korszaknak a terméke lehet, amely az Éden és az aranykor képzetében maradt fenn a jégkorszak során szétszóródott emberiség mitológiáiban.

Az adatok szaporodásával egyre nyilvánvalóbbá válik (sokak számára mindig is nyilvánvaló volt), hogy az *isten* szóbokra rendkívüli jelentőségű adathalmaz, amely lehetlenné teszi a merev finnugrista ideák tiszteletben tartását. Az isten szó abból az eurázsiai ősnyelvből való, amelyből a magyar nyelv is reánk maradt.
